

*В.С.Пазенок,  
доктор філософських наук,  
професор, член-кореспондент НАН України*

### **ЦІННОСТІ І СМИСЛИ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ (СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ)**

Одним із виразних показників кризи культури сучасної цивілізації є девальвація смислоутворювальних та ціннісних засад людського буття. Констатацією та поясненням цієї загрозливої тенденції суспільного життя сповнена філософська література порубіжного століття. Визнаними лідерами в цьому плані є філософи-екзистенціалісти – Ж.-П. Сартр, Н.Аббаньяно, М.Мерло-Понті, Е.Пачо, Г.Марсель та їх численні сучасні прихильники. Неабияку методологічну роль в осмисленні феномена «зникнення смислу» відіграли твори провідних філософів-феноменологів, в яких у руйнуванні духовних підвалин людського буття, зокрема, звинувачувався позитивістський стиль філософствування з притаманним йому ігноруванням ціннісного компоненту існування людини і культури. «Сьогодні філософія з усіх боків затиснута в кільце зломудрого емпіризму й реалістичних дисциплін кращого знання. Однак, якби вони й справді знали краще, тоді б разом із занепадом філософії, мабуть, ми не втратили б так багато. Оскільки ж нинішні наукові дисципліни і вчення про мудрість усі без винятку перебувають під підозрою, що замість знання про поліпшення вони дають знання про погіршення, наше зацікавлення знову спрямоване на те, чому жодне дотеперішнє зняття філософії не приділило достатньої уваги» [1, 518]. І далі Петер Слотердайк наголошує: «У світі сповненому кривди, експлуатації, війни, ресентименту, ізоляції та сліпого страждання, «зняття» філософії стратегіями розумності такого життя викликає ще болючіше відчуття дефіциту філософії» [1, 518]. Констатація аксіологічної драми, яка спіткала сучасне людство – один із мегатрендів західноєвропейської філософії. Однією із перетворених форм глибокого аксіологічного песимізму виступає філософія «цинічного розуму» П.Слотердайка. «Наш час – цинічний з усіх боків» [1, 11], – констатує філософ. У «Критиці

цинічного розуму», яку називають маніфестом постмодернізму, він визнає неспроможність розуму збагнути сутність тієї девальвації духовних цінностей, яка руйнує самі підстави людського буття («Жоден розум не встигає сягнути рівня проблем», «вчення про мудрість перебуває під підозрою»).

Тому не випадково, що філософія цинічного сприйняття світу «стає під захист іронії», теоретичний сенс якої переконливо виклав Ричард Рорті. «Іронік – типовий сучасний інтелектуал», – писав Рорті. Він піддає сумніву «кінцеві словники», які у понятійний спосіб нібито відображають реальність, виражають сутність таких усюдисущих термінів, як «істинний», «доброзичливий», «вірний» тощо [2, 105]. Протилежність іронії – здоровий глузд, вважав Рорті. Здоровий глузд – це пароль тих, хто дотримується метафізичних термінів «кінцевого словника», все це прив'язане до здорового глузду. Такі люди сподіваються, що відповідь на сократичні запитання щодо «справедливості», «раціональності», «істини» можливо відшукати поза межами «мовної гри нашого часу» [2, 104]. Принципи цинізму в його сучасній трактовці (П.Слотердаjk) і правила іронії (Р.Рорті) таким чином є опонуючими концептами щодо філософськи спроб «реабілітації» смислових ціннісних відповідей на аксіологічні виклики нашого часу.

У полі цинічного сприйняття перебувають «різноманітні світи цінностей з їхніми внутрішніми розривами й конфліктами» (П.Слотердаjk). Одним із найвиразніших показників духовної кризи є криза смислу, втрата ідентичності (Див.: Марк Оже «Смисл Інших»). Девальвація ціннісних засад людського життя – найзагрозливіша небезпека *modus vivendi* сучасної цивілізації. Але це означає не лише втрату людиною власної ідентичності, а й кардинальну деструкцію всього світу *homo sapiens*, яка, за деякими прогнозами, має поступитися місцем «постлюдині». «Ми маємо говорити вже не про людину, а про певних гуманоїдів, різних формах, видах гуманоїдного життя, серед яких власне людина – лише одна із видів, причому вже зникаючий. Людина – вид, що зникає» [3, 527]. Тенденція «деантропологізації людини, проблема «постлюдського майбутнього» посідає помітне місце в працях провідних філософів нашого часу – Ю.Габермаса, Ф.Фукуями, Ж.Бодріяра. Жан Бодріяр також активно експлуатує термін «іронія», використовуючи його для характеристики «банальної стратегії» контролю раціональності та ідеї володарювання

«іронічного суб'єкта» над об'єктом. Характеризуючи реальність як «культуру катастроф», яка анігілює «принцип Добра» і утверджує «принцип Зла», автор твору «Фатальні стратегії» стверджує, що в сучасному постмодерновому світі спостерігається процес тотального розпаду, а ідеї й цінності прогресу, демократії тощо втрачають свій сенс. Цінності вже неможливо ідентифікувати. Все піддається радикальному викривленню, все занурюється в стан «після Оргії». Найвиразнішою ілюстрацією цього стану є такий «контрадикторний мутант», справжня царина «органістичного симулякру» як Америка. Тотальний критик існуючого порядку речей Бодріяр у своїй книжці «Симулякри і симуляція» (1981) в душі радикального епістемологічного скептицизму проголошує «кінець реального» взагалі. Він девальвує досить популярну на Заході концепцію «Іншого». Як антипод існуючому, такий, що не дає мені можливості повторюватися до нескінченності, Інший вже не існує. Він вже не є тим «дзеркалом», в якому суб'єкт вбачав би реалізацію своїх надій і сподівань. Рішуче спростування ідеї реальності смислосназначимих цінностей – одна із домінант сучасної західної соціальної філософсько-аксіологічної літератури. Однак «постлюдська» стадія історії – це ще не «кінець» історії людини, а скоріше «початок нового витка розвитку людини». Людина – це пластична істота, яка здатна і встановлювати і долати будь-які межі свого власного існування. У тому числі і світ свого аксіобуття.

Тому друга домінанта актуалізації аксіопроблематики є пошук і обґрунтування такої парадигми конструювання ціннісного світу людини, яка допомогла б подолати загрози аксіологічної драми, змінити парадигму «виживання» на парадигму повноцінного сповненого сенсом людського життя.

«Царина цінностей дедалі більше розширюється – такий закон нашого духовного життя» [4, 137], – писав В.Дільтей. У сучасній філософії концептуальний спосіб осмислення цього закону набув статусу впливового методологічного принципу. Аксіологізація теоретичної, в тому числі антропологічної, думки – одна з мегатенденцій її розгортання в сучасному науковому просторі.

Така реконструкція відбувається на межі теоретичного і праксеологічного узгодження ціннісних уявлень. При цьому роль теоретичної моделі «вдосконалення дійсності» мірою посилення складності практичних завдань істотно зростає.

## **«Смисли і цінності – тотожність чи дивергенція?»**

Проблема цінностей – це проблема смислу (смыслів). Це положення рефреном відлунує у більшості дослідників людського аксіобуття. Зокрема в працях Марка Оже «Сенс Інших», «За антропологію сучасних світів», дуальна ціннісно-смыслова природа людської свідомості опосередковується такими концептами, як «значення», «оцінка», «осмыслення», «смыслообраз». Взагалі в новітній філософії спостерігається не лише актуалізація аксіологічної проблематики, а й значне концептуальне її збагачення.

З'ясування співвідношення понять «цінність» та «смысл» має методологічне значення. Вони є точками поєднання свідомості із власним життєвим світом та й світом взагалі, якщо вона опікується міркуванням щодо свого місця і призначення в ньому. «Бути людиною означає бути зверненою до смислу, що вимагає здійснення, й до цінностей, що вимагають його реалізації» [5, 39], – зазначав В.Франкл.

Цінності завжди виступають як форми утримання й закріплення споріднених і узагальнених смыслів. У філософській традиції та й у повсякденному житті смыслова природа цінностей зазвичай ототожнюється зі значенням для людини. Але це ототожнення не має бути абсолютизоване. У діалектичному поєднанні цінностей (смыслів) і їх значевістю смисли виступають як загально абстрактні нормативи і вимоги. Саме завдяки цьому вони є формально-логічними основами і загальними критеріями визначень, оцінок і самооцінок людини як в особистому, так і в суспільному житті. Значення, як певний денотат смыслових узагальнень, є конкретно-персоналістським виразом ціннісного смислу; воно завжди опосередковується культурним типом соціальних відносин, тією соціально-професійною функцією, яку виконує індивід.

Ціннісний світ людини, її аксіобуття опосередковується й такими категоріями, як інтереси та потреби. Вони утворюють той соціальний ґрунт, на якому виникають ціннісні явища. За образним висловом Франкла, потреби «шттовхають» людину до дії, а цінності – «притягують». У своїй взаємодії вони утворюють поле життєво напруженої особистості.

Найвні поняття – смисли, значення, потреби, інтереси – основні структурні елементи аксіологічної теорії, ініціатором створення якої вважають французького філософа П.Лапі. Він, до речі, запропонував

сам термін «аксіологія» (1902 р.), який вдало замінив термін «тимологія» (від грецького тимос – ціна). Саме з цього часу в працях Е.Гартмана, Е.Лотце, Г.Ріккєрта, Г.Когана, М.Гайдеггера, А.Айєра, В.Татаркевича цей термін набув сучасного значення. У межах їхніх напрацювань здійснюється осмислення феномена цінностей, з'ясується можливість його теоретичного визначення. Втім ще Аристотель попереджав: «не в усіх розмислах належить шукати точність». У сучасній ситуації «анархії» методологічних систем (Фейєрабенд) це зауваження вельми доречно.

Серед численних підходів до з'ясування сутності цінності (натуралістичний аналіз тощо), які спостерігаються в наявній філософській літературі, найбільшою популярністю користуються модернізований психоаналіз. Один із авторів концепції «структурного психоаналізу» Жак Марі Еміль Лакан у своєму проєкті «повернення до Фрейда» здійснює його в межах екзистенціально-феноменологічної аналітики негативності, яка принципово заперечує можливість логічного визначення опорних понять «людського духу». Адже, на думку Лакана, ставлення людини до світу утворює «символічний спосіб», який породжується людськими бажаннями. А бажання, на відміну від потреб, не знає задоволення.

Декларуючи «опір дефінітивній роботі, систематизації та узагальненню» («Стадія дзеркала та її роль у формуванні функції «Я»» – 1949 р.), Лакан наполягає на тому, що будь-які ціннісні прояви феномена «людського досвіду» мають процедурний (операційний) характер, перманентно переоформлюються, взаємно визначаються, набувають певного значення залежно від контексту його дослідження. Гегелівсько – Фрейдистська – Гайдеггерівська методологія дослідження ціннісного буття особистості, запропонована Ш.Лаканом, одержала подальшу підтримку і розробку у його послідовників – членів Міжнародної Лаканівської асоціації, яку очолює Шарль Мельман, принциповий послідовник психоаналітичного стилю дослідження феноменів духовного життя ХХ–ХХІ ст.

Славою Жижек також вважає неможливим позаконтекстне визначення цінностей, зокрема змістовного поля Добра і Зла. На думку Жижєка [6], «справжньою» має бути «позбавлення ілюзій ціннічна позиція» первісно розщепленого «дражливого» суб'єкта, про що власне йшлося у Лакана. Втім принципове заперечення можли-

вості реально визначити сутність цінності не розв'язує питання, а лише «відсуває» його.

На думку багатьох дослідників, його розв'язанню допомагає введення в аксіологію поняття «універсалії». Ця категорія зазвичай розуміється і використовується як система культурних координат, що допомагає особистості визначити своє місце в «світовому порядку». Універсалії як когнітивні засоби поведінкової орієнтації людини світоглядно значущі, вони організовують смисловий шар людської свідомості, надають їй різновекторної спрямованості: переживання теперішнього, збереження минулого, передбачення майбутнього. Сукупність культурних універсалій об'єктивного, суб'єктивного та суб'єкт-об'єктного ряду визначають зміст системи аксіологічних смислів, впорядковують алгоритми дискурсу цих практик.

Схоплюючи сутність розуміння людини, природи, духовних і моральних чеснот – справедливості, свободи, добра і зла – універсалії зумовлюють зміст «життєвих смислів», зазначав В.С.Стьопін [7, 62]. «Як базові цінності культури» універсалії функціонують як своєрідні «гени в соціальних організмах», створюють цілісний образ людського світу. Культурні універсалії утворюють поживний ґрунт формування уявлень загальнолюдських (загальнообов'язкових, абсолютних, інваріантних) цінностей. Таких як повага до життя і власності, турбота про дітей, хворих та людей похилого віку, заборона самосуду, повага до прав і свобод людини. До речі кажучи, категорія свободи одна з «осьових» у структурі ціннісного світу особистості. Її номенальність виражає «власне людський вимір буття» (Кант). На теперішній стадії цивілізованого функціонування суспільних структур загальнозначущим визначається повага до іншого (толерантність), його право на відмінність.

Питання щодо загальнолюдських цінностей, як і вся аксіологічна тематика, також позначена стигмою проблемності.

Вченого «цікавить передусім постановка запитань, і тільки у другу чергу – відповіді» – зауважував В.Гейзенберг. Постановка питань видається вельми цінною, якщо ці питання сприяють розвитку людського мислення. Відповіді ж у більшості випадків мають перехідний характер, вони втрачають протягом часу своє значення щодо розширення наших знань про факти [8, 67]. Це визначення видатного представника «новітньої натурфілософії» має важливе

філософське-методологічне значення, адже належить одному із ініціаторів дискурсу щодо ціннісно-антропного принципу наукового знання. «Великий філософ – це той, хто відкриває новий спосіб запитання» – вважав П.Рікер («Навколо політики»). Цей спосіб по-різному визначається, формулюється і трактується у різних культурних і філософських традиціях, конкретних філософсько-аксіологічних школах. Одним із основних методів витлумачення сенсу наукових категорій – в тому числі таких, як «цінність», «смысл», «значення» – є метод інтерпретації. Інтерпретація як аспект розуміння, витлумачення, пояснення набула широкого розповсюдження. За образним висловлюванням З.Баумана, якщо в попередніх століттях панував «законодавчий розум», то в наш час домінуючим стає «інтерпретуючий розум». Категоріальний статус процедури інтерпретації заклад Ф.Шлейермахер, для якого розуміння як таке постає проблемою.

У своїх герменевтично спрямованих працях він сформулював принцип інтерпретації наступним чином: «Спочатку добре розуміти мову автора, а потім навіть краще, ніж він». Згодом інтерпретація почала розумітися як практика «витягування» смислу із текстів. Ф.Шлейермахер розрізняв в інтерпретаційній процедурі роботи з текстами дві сторони: граматичну – яка забезпечувалася компаративним порівнянням різних значень того чи іншого слова з метою з'ясування його значення в даному контексті (об'єктивна) та суб'єктивна (авторська, психологічна). Сутність цієї позиції полягає в «угадванні» значення слова на підставі вивчення того спектра його значень, яке специфічне для даного автора. Сутність метода інтерпретації, обґрунтованого Ф.Шлейермахером, полягає в твердженні того, що в будь-якому творі міститься нескінченна кількість смислів, які здатні наново формуватися у читача. Послідовники Шлейермахера – Дільтей, Гуссерль, Гайдеггер, Гадамер, Барт, П.Рікер, надали цієї ідеї провідне місце у власних версіях феноменологічної герменевтики. При цьому вони значно розширили простір застосування інтерпретаційної моделі розуміння.

Так, Гуссерль доводить, що в якості контексту, до якого варто застосувати метод інтерпретації, відноситься феномен свідомості, що позначається як «життєвий світ». Життєвий світ є смисловим фундаментом будь-якого людського знання, в тому числі знання природничого. Життєвий світ, переконує Гуссерль, – це сфера «відомого

всім, безпосередньо наявного». Він завжди суб'єктивний, це повсякденний, не рефлексований в уяві чи мисленні власний людський світ, простір повсякденного буття людини. Він даний людині в модусі практики, у вигляді практичних цілей, це життєвий світ кожного конкретного індивіда. Він завжди суб'єктивний й релятивний. Відповідно такими же є смислові уявлення про нього. У цьому аспекті інтерпретація – неодмінний аспект буття людини, обов'язкова ланка процесу духовно-практичного освоєння світу, аксіологічна процедура надання смислу власній діяльності. У проблемному полі інтерпретації суб'єкт розуміння, автор оцінки, експерт значення виступає як «інтерпретуюча людина». «Інтерпретація – це універсальна властивість людської діяльності, вкорінена в неунікній потребі інтенціональної свідомості в сприйнятті й смислоутворенні...» (А.Д.Архипова). За допомогою метода інтерпретації, його понятійно-словникового арсеналу (розуміння, пояснення, тлумачення, оцінювання тощо) здійснюється різноманітні аксіологічні процедури, завдяки яким буттєвий світ людини не лише набуває певного смислового змісту, а й освоюється людиною як власний ціннісно-смисловий простір («привласнення»).

І тут природно постає питання про можливість універсалізації смислового аксіосвіту особистості. Проблема універсалій – соціальних, культурних, моральних – постійний центр гострих філософських дискусій. Далеко не завжди, і зовсім не обов'язково можливо виміряти і оцінити індивідуальне чи суспільне життя універсалістськими або загальнолюдськими мірками. Однак, незважаючи на всі наявні відмінності і заперечення (найрадикальніше з них є безапеляційне небажання навіть обговорювати це питання як квазіпроблему), більшість дослідників визнають її важливість.

Кантівський варіант антропо-аксіологічного дискурсу, згідно з яким саме проблема людини та її свободи є визначальним мотивом філософії цінностей, до цього часу видається найпереконливішим. Визнання людини як вищої цінності (самоцінності) утворює епіцентр аксіологічних розмислів з приводу «загальнолюдського». У такому розумінні загальнолюдське – це еквівалент не лише гуманістичного ідеалу, а й критерій оцінки суспільного устрою («індекс людського розвитку»). «Людина як найвища цінність» впорядковує весь людиноцентрований соціальний матеріал, дає змогу оцінити накопичений



соціальний досвід з погляду того, наскільки він забезпечує існування роду людського взагалі, зумовлює наступність процесу відтворення людяності, уможливує полілог і взаєморозуміння соціальних спільнот («спільний голос і солідарний розум людства»). Позитивне значення «вселюдського» аксіокритерія полягає і в тому, що він сприяє формуванню глобальної антиконфліктної стратегії, адже побудовані на принципах визнання ціннісного не лише «свого», а й «іншого», чужого надихає політику на подолання ксенофобії, сприяє психології культурного місіонерства. Мотиви апології всезагального представлені в сучасних концепціях комунікативної етики (К.-О. Апеля), постекзистенціальних творах Е.Левінаса, гуманістичному неопрагматизмові (Р.Порті).

Зокрема, в працях К.-О. Апеля та Ю.Габермаса запропонована модель «універсального громадського дискурсу» як етично обов'язкової умови забезпечення моральної легітимації політики.

Проблема універсальних цінностей перебуває в одному ряду з тезою щодо абсолютних цінностей, які є одним з аспектів останніх. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що у трактуванні проблеми абсолютних цінностей зустрічаються дві найхарактерніші крайнощі. Одна з них – надмірно широке тлумачення ціннісних абсолютів. На думку окремих авторів, такими цінностями можуть бути все, що позначено утилітарною корисністю: суспільні установки і оцінки; імперативи і заборони; цілі і проекти у вигляді норм, уявлення про добро і зло, справедливість і сенс історії, призначення людини. Але в такому разі виникає загроза піддатися спокусі абсолютної релятивізації ціннісних уявлень. Друга крайність полягає у намаганні надати поняттю абсолютних цінностей релятивістсько-обмеженої форми. Новітня парадигма наукового (в тому числі філософського, історичного, соціального) мислення безумовно здійснює релятивізацію гносеологічних категорій. Новітня парадигма філософсько-історичного мислення безумовно потребує певної релятивізації основних категорій осмислення дійсності, зокрема ціннісного буття. «Здоровий релятивізм», релятивність всіх історико-оціночних суджень одна з ознак сучасної теоретичної думки. Претензія на перспективне (абсолютне знання) невиправдана, зазначає Р.Рокмор. Будь-яке знання стає відносним, як тільки ми застосовуємо до нього філософський підхід, переосмислюємо «у залежності від його

контексту» [9, 24]. Принцип релятивізму набув методологічного статусу:» релятивізм пронизує всі рівні буття» [10, 75]. Загальновідома тенденція релятивізації соціогуманітарних наук (насамперед історичних та культурологічних).

У контексті зазначеної тенденції еволюціонують всі різновиди аксіологічного культурного релятивізму. У тому числі етичного і морального. Сучасні дослідники етичного релятивізму Ш.Мозер і У.Тейлор класифікують його варіанти: психологічний, епістемологічний тощо. В останню чверть ХХ ст. вони своєрідно представлені в «епістемологічному етичному релятивізмі» (Ю.Габермас), в етичних есе посмодерністів (Д.Дерріда, М.Фуко, С.Тулмін). Нові версії морального релятивізму декларують своє намагання «відкрити очі» на «цинічний стан» суспільного буття і тим самим розширити протестний діапазон «негативної» людської свободи.

Втім спроби видати сучасні моделі морального і культурного релятивізму за «нові цінності» далеко не бездоганні. Адже крайні форми етичних релятивістських суджень здатні утворювати апологетичний фон радикальній «ситуаційній етиці», впроваджувати етичний нігілізм, який на практиці «обертається цинізмом і вседозволеністю» (А.Гусейнов). Небезпека методологічного релятивізму полягає ще й в тому, що на підставі його положень постає принципова неможливість відрізнити «справжні цінності» від квазіцінностей (антицінностей).

### **Інноваційна аксіологія: пошук концептуальних засад**

Пошук «оновлених» або якісно «нових цінностей», адекватних сьогоденню, – багатовекторний процес, в якому спостерігається кілька домінуючих течій. Одна з них – прагнення у компаративістський спосіб виявити в масиві ціннісних узагальнень і спостережень «точки дотику», констатація яких додає новій переконливості тези про наявність магістральної лінії збереження і оновлення базових спільних цінностей.

Усі метаморфози ціннісної свідомості, всі «пригоди людського духу» укорінені в досвіді людського буття. Саме він, перманентно і рекурсивно відтворюючись, рефлектується аксіологічною думкою, осмислюється, переосмислюється, інтерпретується заново. Шукаючи

відповіді на аксіологічні питання сьогодення, аксіосвідомість нерідко звертається до минулого досвіду, шукає джерела інваріантних смислів цінностей, які, як з'ясується, мають статус архетипів. «Старе» і «нове» – це типові умовності смислових хронологій.

Визнаний дослідник міфологічної культури Ромен Барт зауважив, що нові істини ніколи не є точною протилежністю старих («Міфології»). Найновіша тканина аксіологічних концепцій це теоретична сітка, вузликами якої є ідеї з приводу генеалогії, сутності, різновидів ціннісних уявлень мислителів різних історичних культур.

Вираз – «розпався зв'язок часів» – типова метафора, яка не здатна спростувати органічного зв'язку таких дуалістичних утворень-конструктів, як абсолютне і відносне, сакральне та профанне, природне та надприродне – цих «вічнозелених» сюжетів світорозуміння і світоставлення.

Звичайно, смислові, ціннісні уявлення минулих і теперішніх часів у своїй злободенній конкретності істотно різняться. Аристотелівське розуміння справедливості як міри рівності і розумності полісного життя, і договірна теорія справедливості Дж.Ролза (ідея гіпотетичного контрактуалізму, «рівна нерівність») якісно відмінні. Сократівський моральний ідеал поведінки, заснований на знанні блага, перебуває в іншій етичній площині ніж швейцерівська моральна максима «благочиння перед життям», або рортівський принцип загальнолюдської солідарності в боротьбі «за обмеження жорстокості». Діалектику аксіологічного дискурсу можна представити як безпосередній ланцюг формулювання, структурування та імплантації аргументованих уявлень про смислові засади людського існування. У своїй сукупності вони утворюють концептуальну мережу сучасної теорії цінностей: аксіологічні судження, ціннісне ставлення, аксіометрія. Ментальні, психологічні, культурологічні, соціальні, діяльнісні аспекти комплексно характеризують багатоплановий простір людського аксіобуття, царину його смислів та значень. На всіх етапах свого існування – докласичному, класичному, некласичному та постнекласичному – аксіологія прагнула збагнути головне питання – зрозуміти спосіб існування цінностей, можливість їх структурування, специфіку прояву в різноманітних суспільних практиках. Еволюція аксіологічних ідей, положень, теорій – не лінійний процес із фіксованим акумулятивним ефектом. Аксіологічне знання

має досить чітко виражену контексну природу. Поняття контексту в даному разі вживається не в постмодерністському його розумінні як значення тексту, децентрованого, структурно-різномного), а як вираз конкретної аксіологічної значущої системи суб'єктно-особистісного смислу. Дослідження динаміки ціннісних ідей переконує, що часто-густо ми маємо справу не з якісно новими аксіологічними формулами та конструктами, а з їх інтерпретацією, виявленням їх нового сенсу. Одні й ті ж самі аксіологічні положення здатні використовуватися як з креативними, так і деструктивними цілями. В аксіологічній проблематиці виразно виступає загальнофілософський дух проблемності. Завдання філософії – задавати світові запитання, формулювати і переформулювати проблеми, в тому числі такі, для яких поки що не існує рішення, або такі, які розв'язати взагалі неможливо.

Аксіологічна проблемологія – складова загальнофілософської теорії проблеми. Кожна проблема детермінована попередніми знаннями і домінуючими ціннісними установками, які, своєю чергою, детермінуються соціальними потребами людей. Наявність ціннісних установок, орієнтирів – неодмінна риса сучасного стилю мислення і діяльності.

Дух складності, який панує в сучасному світорозумінні, надає проблемі ціннісних оцінок і орієнтацій нових вимірів, стимулює тенденцію плюралістично-релятивістського витлумачення аксіом-категорій – смислів, значень тощо. При цьому, нерідко, в душі крайнього, кратилівського релятивізму. Тому новітній дискурс ціннісної проблематики, враховуючи релятивізацію наукового знання, має уникати його відверто нігілістичних можливостей, нейтралізувати його руйнівні потенціали.

Своєрідною домінантою сучасного ціннісно-сміслового дискурсу є прагнення аналізувати цю проблематику в контексті поняття «людський світ» як соціального простору аксіобуття особистості. Цей концепт – «людський світ» – імпліцитно об'єднує в собі як традиційні осмислення багатомірних умов буття індивіда (згадаємо «три світи людини» Г.С.Сковороди), так і новітні напрацювання філософської антропології, аксіології та етики. А саме, «життєвий світ» Е.Гуссерля, «повсякденний світ» А.Шюца, «можливі світи» М.Епштейна. Автор «Філософії можливого» (СПб., 2001) Епштейн

обґрунтовує онтологічну природу «новітньої метафізики», яка, за його висловом, спирається на тотожність, «на дещо», що існує з необхідністю і субстанціонально – буття, життя, ідея, феномен. «Філософія до цього часу намагалася пояснити або змінити світ, тоді як власна її справа – примножувати світи» (Епштейн). Формула про багатовимірність світу людського буття аж ніяк не нова. К.Маркс свого часу зазначав, що «людина – це світ людини» [11]. Але російсько-австрійський автор постановкою питання про три модальності світу (світ сушого, належного та необхідного) сприяє наданню категорії можливого парадигмального статусу (потенціологія), що вкрай необхідно для надання філософії конструктивно-прогностичного характеру.

До новоєвропейських універсалій відноситься така цінність, як «толерантність»: визнання життєвої необхідності «спокійного», розсудливого сприйняття факту диференціації культур, звичаїв, уподобань, переконань та доброзичливого ставлення до суб'єктів цих відмінностей. Фундаментом принципу толерантності на міжособистісному рівні є визнання інших людей як рівнодостатніх особистостей. Принцип толерантності лежить в основі сучасної діалогової культури співжиття, що, своєю чергою, визначає інтенції сучасного екуменічного руху, консенсусної демократії, «народної дипломатії» тощо. Толерантність є ключовим моральним принципом громадянського суспільства. Втім толерантність, як доводить П.Рікер [12], пов'язана не лише з культурою спілкування, а також і з дистанціюванням, з етичним самообмежуванням власної «непримиренності».

Славой Жижек, досліджуючи феномен «мультикультуралізму», особливий тип комунікативних відносин, що складаються під впливом глобалізаційних процесів, звертає увагу на те, що якщо ці контакти здійснюються з «універсальних» позицій «патронізуючого європоцентризму», то їм загрожує обернення на нову форму «культурного імперіалізму». У такому разі мультикультуралізм «є дезавуйованою, перевернутою саморефлексивною формою расизму, на відстані» [6, 272]. Він поважає ідентичність Іншого, розуміючи іншого як самообмежену автентичну спільноту, з якою мультикультураліст вибудовує стосунки, виходячи з усвідомлення власної вищості. Він не протиставляє Іншому особливі цінності власної культури, а демонструє свою присутність в іншій культурі. Проблематика мультикультуралізму як «гібридного співіснування відмінних один від

одного культурних життєвих світів» є однією із новітніх образів ціннісної картини сучасної цивілізації.

Толерантність як ціннісний критерій міжлюдських (кроскультурних) відносин, таким чином також обмежена «порочним колом» упередженості щодо інших культур та їх носіїв. Адже, як доводить Жижек, мультикультуроліст ставиться толерантно до Іншого доти, доки той не є реальним Іншим, а є асептичним Іншим домодерної екологічної мудрості...» [6, 273].

Ціннісно позначеною є сучасна концепція коеволюції, узгодженого, збалансованого співіснування людини і природи (в широкому, аж до космічного, сенсі). Виникнувши у науці, поняття коеволюції поступово набуло статусу загальнонаукової категорії. Стосовно соціогуманітарного блоку наукового знання поняття коеволюції застосовується для визначення і характеристики насамперед сумісного розвитку природи і поступу людства. Але з того часу, коли Н.В.Тимофеев-Ризовський сформулював ідею коеволюції як екологічну проблему, вона набула значно ширшого розуміння. А саме – антропо-аксіологічного. Згідно із сучасною інтерпретацією принципу коеволюції, для того, щоб впорядкувати свої стосунки з природою, якісно поміняти стиль природокористування, людина має насамперед «змінити себе». «Ми настільки радикально змінили наше середовище, – стверджував Н.Вінер, що тепер, для того аби існувати в ньому, ми маємо змінити себе». Ця зміна вимагає обов'язкового врахування двох імперативів: соціо-природного, зокрема обмеження і заборону руйнівних дій щодо природного середовища, і морального, який вимагає змін у світоставленні, повороту до загальноновизнаних людством цінностей спільнобуття в спільності.

Епіцентром інноваційних міркувань з приводу моральних і соціальних цінностей і смислів і в наш час залишається сама людина.

Значення ціннісного чинника багатократно зростає, коли ми звертаємося до проблеми людини, її природи, поведінки, свідомості. Науки про дух, наголошує Е.Гуссерль, по праву вінчають інтелектуальні здобутки людства. А одним із визначальних вимірів духовного світу є ціннісний параметр. Дослідження ціннісного плану проблеми свідомості – ключ до розуміння глибинної сутності духовного світу особистості, її життєвого світу. За своїм визначенням саме духовні цінності визначають зміст цієї характеристики повсякденного

існування індивіда, утворюють ментально-психічну та екзистенціальну інфраструктуру її аксіобуття. Аксіобуття людини – це таке просторово-часове середовище, в якому вона демонструє свою присутність в світі, реалізує власні «сутнісні сили» (К.Маркс) [11, 121, 123], самоздійснюється. Властивістю життєвого світу, як це зазначають автори цього концепту, є його безпосередність, незаангажованість в теоретичних рефлексіях. Але чи означає це, що повсякденна свідомість не здатна мислити категоріями універсальності? Відповідь на це запитання принципово важлива, оскільки від неї залежить розуміння такого методологічного положення, як визнання (чи не визнання) наявності ціннісних універсалій, що, своєю чергою, визначає постановку питання про загальнолюдські цінності. Спростовуючи постулати теорії об'єктивістських цінностей, підкреслюючи суб'єктивність і релятивність життєвого світу, Гуссерль однак вважає, що йому притаманні певні інваріанти (каузальність, речовність, інтерсуб'єктивність) які закодовані в будь-якій людській практиці, її досвіду. Формуються якісно нові підходи до з'ясування феномена людини, носія всіх ціннісних уявлень. В цьому плані одним із найадекватніших підходів до цього феномена є біофілософський підхід (антропогенетика, біохронологія, валеологія, тощо). Саме біологічні цінності науки про живе, мають загальнолюдський характер, вони незалежні від соціальних, класових, національних чи релігійних позицій суб'єкта. Цінності в біології якісно відрізняються від цінностей фізичної чи соціогуманітарної науки. Вони первісно мають антропологічний та антропоцентричний характер. Напрацювання в галузі біофілософії та біоетики істотно поглиблюють і конкретизують таку ціннісну парадигму наших днів, як «благоговіння перед життям» (А.Швейцер).

Формування сучасної аксіологічної свідомості – запорука можливих змін самих засад людського аксіобуття. Поза такої свідомості суб'єктивна активність людей неможлива. Ціннісна свідомість не лише здійснює особливі виміри соціальної дійсності, а й передбачає можливість «виходу» за межі наявних обставин, створює морально-психологічні передумови свободи креативної діяльності («випереджальна аксіологічна функція»). Ціннісне підґрунтя діяльнісного активізму незаперечне. Більш того, поза ціннісного смислоутворювального компонента людина не може переживати та діяти як соціальна

особистість. Відсутність пов'язаності з цінностями, символами відчувається як моральна самотність, так само нестерпна, як і фізична самотність, – зауважував свого часу Еріх Фромм.

Сучасна соціальна реальність потребує узгодження ідеальних моделей «потрібної поведінки» з конструюванням суспільних механізмів, які забезпечували б їх впровадження в життя.

Учасники XXII Всесвітнього філософського конгресу (серпень 2008, Сеул) порушили питання про «повернення» філософії її соціальних функцій – прогностичних та конструктивістських. У доповідях В.Лекторського, Т.Рокмора, Е.Агацці обґрунтовувалася ідея неklasичної моделі поєднання буття і розуму в контексті врахування соціокультурної зумовленості врахування кризового соціального досвіду останнього часу. Так, Том Рокмор, зокрема, зауважив, що філософія потрібна суспільству «як мінімальна умова гарного життя, як би останнє не визначати», що вона внутрішньо співвідносна з гарним життям. Філософія «займається життям звичайних людей», обговорює їхні проблеми, в ході діалогу безпосередньо дотична до них» [13, 25, 31].

Евадро Агацці, своєю чергою, наголошує, що в сучасній науковій свідомості виникає «аксіологія науки», напрям, який містить у собі багатий набір цілей і засобів, що «надихають людську діяльність». Теза, згідно з якою наука має бути вільна від цінностей, застаріла, вважає Е.Агацці. Пошук істини – цієї специфічної цінності, наукові засоби її одержання, зокрема за допомогою технауки, релевантні «багатьом аспектам людського життя» [14, 51]. З'ясування «пунктів біфуркації» усталених аксіоконцепцій, прояснення, контраргументації опозиційних варіантів, розробка альтернативних проєктів обладнання людського аксіобуття – стійка тенденція сучасної теорії цінностей.

«Людство, для того, щоб вижити, забезпечити своє майбутнє, належить здійснити зміну моральних принципів, таку ж глибоку, яка відбулася на зорі становлення неoантропів, що змінила людську мораль» – запевняв М.М.Моїсеєв. Ця зміна потребує переосмислення всіх основних ціннісних установок різноманітної людської діяльності – наукової, технологічної, соціальної, політичної, культурної. Людство зобов'язане здійснити прориви «у нові предметні світи», адаптуватися до «нових смислів», які народжуються в глибинах



сучасних науково-технологічних структур (нано- і біотехнології, синергетика, генна інженерія, комп'ютерні мережі тощо). Заради їхнього виживання воно має долати ситуацію «динамічного хаосу», вчитися жити і діяти в «суспільстві наростаючого ризику», з його проявами необмежених катастрофічних вибухів (Хюбрис). Завдання людства замінити парадигму свого «виживання» на парадигму нормального життя, сповненого ціннісним смыслом.

Констатація глибокої кризи смисло-ціннісних імперативів минулого не повинна перетворитися на апологію «занепаду життя людського духу» (Жаклін Рюс). Проти кризового становища, в якому людство опинилося і з погляду практики і погляду теорії в сучасній філософії вже, хоча і невиразно, проглядають обриси нової думки, оптимістичної надії. Вони присутні і в концепції подолання «суспільства ризику» (Г.Бехманн), і в обставинах панування «дифузного цинізму» (Славой Жижек), і в песимістичній ідеології «постлюдини» та «екологічної катастрофи». У різноплановій за світоглядними, загальнокультурними і духовними критеріями сучасній смислослогії та аксіології здійснюються прориви в нові предметні смислуотворювальні світи, які ще не опановані в масових соціальних практиках. Відбуваються кардинальні зміни категоріальних матриць пізнання, розуміння та інтерпретації процесів, що відбуваються в складних соціальних, ментальних та аксіологічних системах, що здатні до синергетичної самоорганізації і саморегулювання. У просторово-часових описах таких систем, найскладнішою з яких є система людського буття, виникають нові смисли і структури ціннісної ієрархії. Філософська рефлексія над цими інноваційними процесами, явищами і моделями, врахування парадигмальних перетворень, що відбуваються в усіх сферах і обставинах буття сучасної людини – нагальна потреба часу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Слотердайк Петер*. Критика цинічного розуму. Переклад з нім. – К., 2002.
2. *Рорти Ричард*. Случайность, ирония и солидарность. Перевод с англ. – М., 1996.

3. Лук'янець Валентин, Соболев Ольга. Горизонти гуманітарії // Філософія освіти. – 2006. – № 3.
4. Дильтей В. Категорії життя // Вопросы философии. – 1999. – №10.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. Перевод с англ. и нем. – М., 1990.
6. Жижек Славой. Дражливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології. Переклад з англ. – К., 2008.
7. Степин В.С. Наука и философия // Вопросы философии. – 2010. – №8.
8. Гейзенберг Вернер. Открытие Планка и основные философские вопросы учения об атомах // Вопросы философии. – 1958. – №11.
9. Рокмор Т. Знание и философский диалог // Вопросы философии. – 2009. – №1.
10. Левин Г. Современный релятивизм // Вопросы философии. – 2008. – №8.
11. Маркс К. Экономическо – философские рукописи 1844 года // К.Маркс и Ф.Энгельс. Сочинения. Том 42.
12. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, неприйняття // Рікер П. Навколо політики. – К., 1995.
13. Рокмор Т. Знание и философский диалог // Вопросы философии. – 2009. – № 1.
14. Агацци Э. Переосмысление философии науки сегодня // Вопросы философии. – 2009. – № 1.

*Пазенок В.С. Цінності і смисли людського буття (сучасні інтерпретації).*

Виходячи з констатації девальвації в добу постмодерну ціннісних засад людського життя, в статті ставиться проблема можливості «реабілітації» смислових ціннісних відповідей на аксіологічні виклики нашого часу. Хоча новітня парадигма філософсько-історичного мислення безперечно потребує певної релятивізації основних категорій осмислення дійсності, в тому числі й ціннісного буття, автор зосереджує увагу на крайнощах релятивізму. На думку автора, дослідження динаміки ціннісних ідей переконає, що часто-густо ми маємо справу не з якісно новими аксіологічними формулами та конструктами, а з їх інтерпретацією, виявленням їх нового сенсу. У цьому контексті концепт мультикультуралізму є одним із новітніх образів ціннісної картини сучасної цивілізації.

Автор наголошує, що формування сучасної аксіологічної свідомості – це запорука можливих змін самих засад людського буття. Ціннісна свідомість не лише визначає особливі виміри соціальної дійсності, а й передбачає можливість «виходу» за межі наявних обставин, створює морально-психологічні передумови свободи людини та її креативної діяльності.

*Ключові слова:* цінності, смисли, аксіологія, аксіологічна свідомість, буття людини, гуманізм, свобода, релятивізм, толерантність, мультикультуралізм.

*Пазенок В.С. Ценности и смыслы человеческого бытия (современные интерпретации).*

Исходя из констатации девальвации в эпоху постмодерна ценностных основ человеческой жизни, в статье ставится проблема возможности «реабилитации» смысловых ценностных ответов на аксиологические вызовы нашего времени. Хотя новая парадигма философско-исторического мышления безусловно требует определенной релятивизации основных категорий осмысления действительности, в том числе и ценностного бытия, автор сосредоточивает внимание на крайностях релятивизма. По мнению автора, исследование динамики ценностных идей убеждает, что часто мы имеем дело не с качественно новыми аксиологическими формулами и конструктами, а с их интерпретацией, выявлением их нового смысла. В этом контексте концепт мультикультурализма является одним из новейших образов ценностной картины современной цивилизации.

Автор отмечает, что формирование современного аксиологического сознания – это залог возможных изменений самих основ человеческого бытия. Ценностное сознание не только определяет особые измерения социальной действительности, но и предусматривает возможность «выхода» за пределы имеющихся обстоятельств, создает морально-психологические предпосылки свободы человека и его креативной деятельности.

*Ключевые слова:* ценности, смыслы, аксиология, аксиологическое сознание, бытие человека, гуманізм, свобода, релятивізм, толерантність, мультикультуралізм.

*Pazenok V. Values and Senses of Human Being (Modern Interpretations).*

Proceeding from the statement of devaluation in the postmodern era of the value bases of human life, in the article there is posed the problem of the possibility of «rehabilitation» of semantic value answers to the axiological challenges of our time. Although the new paradigm of philosophical and historical thinking certainly requires a certain relativization of the main categories of interpretation of reality, including value existence, the author concentrates on the extremes of relativism. According to the author, the study of the dynamics of value ideas convinces us that often we are dealing not with qualitatively new axiological formulas and constructs, but with their interpretation, revealing their new meaning. In this context, the concept of multiculturalism is one of

the newest images of the value picture of modern civilization.

The author notes that the formation of modern axiological consciousness is a guarantee of possible changes in the very foundations of human existence. Value consciousness not only determines the specific dimensions of social reality, but also provides for the possibility of «going out» beyond the existing circumstances, creating moral and psychological prerequisites for a person's freedom and his creative activity.

*Key words:* values, senses, axiology, axiological consciousness, being of man, humanism, freedom, relativism, tolerance, multiculturalism.